

Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.

L'Harmattan, Budapest, 2011. 484 oldal.

A szerző olyan témakört állít vizsgálódásai középpontjába, amit magyar történelem eddig nem vizsgált: a vallási kérdés és a háború kapcsolatait, ok-okozati viszonyait. E tárgyban nagyon kevés olyan téma kínálkozik, amelyet valóban „magyarnak” tekinthetünk, hiszen a Magyar Királyság külpolitikáját a Habsburg uralkodók határozták meg. Elégséges, ámde korlátozott külpolitikai önállósággal egyedül az Erdélyi Fejedelemség rendelkezett bizonyos időszakokban ahhoz, hogy ezt a kérdést vizsgálni lehessen. Ilyen korszak volt Bethlen Gábor és a két Rákóczi György uralkodása. Kármán Gábor doktori disszertációjában, illetve az annak alapján készült, most bemutatandó kötetben ez utóbbi korszakot választotta vizsgálati területéül, ami már csak azért is jó döntés volt, mert vallás és háború tematikájában éppen ez a korszak tekinthető fordulópontnak: a harmincéves háború befejezése ugyanis a hagyományos vallásháborúk korának lezárását is jelentette.

Kármán Gábor a bevezetőt követően olyan periodikus csomópontok köré szervezi az erdélyi külpolitika bemutatását, amelyek az adott időszakot leginkább jellemzik. A csomópontok kiválasztása helyes, és meggyőzően alapos a körkép is, ami ezek köré épült. A kötet három nagy részre (I. Rákóczi György utolsó éve; II. Rákóczi György trónra lépése és 1653-ig tartó politizálása; a lengyel hadjárat előzményei) osztható, amelyeken belül összesen tizenegy tematikus fejezetet különíthetünk el. E tematikus részek az adott perióduson belül kisebb, de igen fontos területeket járnak körbe, oly módon, hogy az egyes fejezetek akár mélyfúrászerű vizsgálat eredményeiként is felfoghatók. A kötet azonban mindentől nem válik szétaprózottá, mikrovizsgálatokból álló tanulmánykötetté, mivel a szerző nagyon jól oldotta meg a szövegrészek összekapcsolását az egyes egységek közötti összefüggések megrajzolásával. A vizsgálati módszert illetően megállapíthatjuk, hogy a mű ugyan a hagyományos politikatörténet kategóriájába sorolható, de éppen azzal nyújt új kutatási lehetőségeket, hogy kérdésvetéseiben a szerző a diskurzuselemzés oldaláról is megközelítette a problémát. Ez főként azokra a fejezetekre igaz, ahol a szerző a politikai szándék indoklását mutatja be. Itt a rendelkezésre álló igen kevés politikai manifesztáció jellegű forrás szövegelemzésével mutat rá olyan tendenciákra, amelyeket eddig a kutatás nem vizsgált.

Az első nagyobb fejezetben rögtön e módszert használva a felekezeti elemzését boncolgatja I. Rákóczi György 1644–1645. évi hadjáratában. A vizsgálat a politikai érvrendszer minden fontos forrását bemutatja: a manifesztumokat, a röplapokat és a fejedelem levelezését is. Rákóczi politikai támogatóit is sorra véve Kármán Gábor megállapítja, hogy a politikai legitimitáció tekintetében a vallási érv volt a leghatásosabb, még akkor is, ha ennek már korántsem volt olyan mélyen ható politikai következménye, mint például Bethlen Gábor hadjárata idején. A politikai támogatókat is megvizsgálva végül a szerző arra

a következtetésre jut, hogy I. Rákóczi György hadjárata elsődlegesen vallási színezetű volt, jóllehet abban a fejedelem politikai és magánérdekei is jócskán szerepet játszottak. A hadjárat elindításának és hatásainak külpolitikai tényezőit átgondoltan és elfogulatlanul értékeli. Erdélyre mint helyi katonai potenciálra szükség volt, de egyúttal kényelmetlen szövetségesként is értékelték, így – annak ellenére, hogy a békeszerződésbe felvették az Erdélyi Fejedelemséget – nagy külpolitikai lehetőségei oszmán vazallusként nem lehettek.

A nagy európai háború lezárásának, ugyanakkor az újabb konfliktusok kezdetének is tartott vesztfáliai békét követő időszakban került sor I. Rákóczi György utolsó politikai akciójára: a lengyel királyi címnek fiai számára történő megszerzésére. A szerző elemzésében bemutatja a lengyel királyi trón jelöltjeinek lehetőségeit és azok támogatóit. A reális politikai analízis rámutat a felekezetiiségnek a politikai életben betöltött gyengeségeire is. A korszak ugyanis Lengyelországban is az akatolikus (protestáns és ortodox) rendek gyengülésének időszaka volt, így az erdélyi fejedelemnek eleve igen csekély esélye volt a lengyel trón megszerzésére. A tervet a külpolitikai háttér sem támogatta: Svédország nem volt érdekelt egy erős lengyel király megválasztásában. A lengyel belpolitikát befolyásoló egyéb tényezők pedig megbízhatatlannak vagy érdektelennek bizonyultak.

II. Rákóczi György helyzetét belpolitikailag igen stabilá tette, hogy az erdélyi rendek még apja életében megválasztották. Az Erdélyi Fejedelemség politikai helyzete azonban predestinálta az új fejedelmet arra, hogy legfontosabb feladata a Porta és a Habsburg Monarchia támogatásának megszerzése legyen. E kérdés legfontosabb eleme az oszmánok részéről az éves adó volt. E kérdésben kisebb mértékű visszalépést jelentett, hogy végül a korábbiakhoz képest magasabb összegben állapították meg a fejedelemség adóját. A fő célt, az Oszmán Birodalom támogatását azonban biztosította, ami nyugodt hátországot jelentett Erdély számára. A Habsburg Monarchia felé a jezsuiták jelenléte jelentette a kulcskérdést. Elemzése során Kármán Gábor reális képet fest a témáról folytatott diplomáciai küzdelmekről: a jezsuitákat ugyan hivatalosan kitiltották a fejedelemség területéről, de a belső egyensúly megőrzése miatt a katolikus szerzetesek (főként a bosnyák ferencesek) folytathatták addigi tevékenységüket.

A fiatal fejedelem követte apja külpolitikai irányultságait, de – mint arra Kármán Gábor elemzése kiválóan rámutat – már egy megváltozott érvrendszer mentén. A soron következő fejezetek mindegyike arra mutat rá, hogy az Erdélyi Fejedelemség politikai szereplésének maximális színterei – Lengyelország, a két román fejedelemség, a protestáns német tartományok, valamint a Magyar Királyság – nem változtak. Mindamelllett, hogy az irányok megmaradtak, a beavatkozás indokai azonban nagyon is változtak. Amíg a „bibliás őrálló” fejedelem esetében nagy hangsúlyt kapott a vallás és a hitfelekezet védelme, addig fia esetében már a felekezeti kérdésektől mindinkább eltávolodó államférfi képe rajzolódik ki. Az új politikai érvrendszer elsőként a lengyel–kozák konfliktus idején jelent meg, amikor a beavatkozás új legitimációja – amely egyébként a kötet központi kérdéseinek egyike – is már a segítségnyújtás, a prevenció és nem a vallási

kérdés volt. A fejezet egyben kiválóan rámutat a kozákoknak a Lengyel Királyság 17. század közepi politikai életében játszott szerepére. Az események – a kozákok elszakadási kísérletei és a Rákócziak igénye a lengyel trónra – egymást erősítve tette a kozákokat és az erdélyi fejedelmet egymás lehetséges szövetségeseivé.

A külpolitikai lehetőségek másik szinterei a protestáns (német) államok voltak, ahol a politika hagyományos eszközének megragadásával, a házasságkötéssel próbálkozott a Rákóczi család. A fejezet leplezetlenül mutatja be az Erdélyi Fejedelemség európai politikában elfoglalt gyenge helyzetét. A házasságkötés ugyanis olyan politikai alku, ahol mindkét fél patikamérlegben méri fel a másik lehetőségeit, helyét az európai politikában, valamint gazdasági és pénzügyi képességét. A Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta között létrejött esküvő jól mutatja, hogy Erdély és a Rákóczi család (jöllehet vagyoni helyzetüket tekintve több német fejedelemséggel igencsak állni tudták a versenyt) nem tartozott azon családok közé, amelyekkel bármely német fejedelem feltétel nélkül rokoni kapcsolatot szeretett volna létesíteni. Komoly politikai haszna a házasságnak sem lett, mivel nemsokára az ifjú feleség, majd a férj is elhalálozott.

Az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság kapcsolatrendszere nem csupán a Habsburgokkal, hanem a magyarországi rendekkel fenntartott politika kapcsán is igen fontos volt. A téma egyébként is a magyar történettudomány fontos kérdései közé tartozik, hiszen a „két állam, egy haza” elméletének egyik kulcskérdése lenne azt vizsgálni, hogy a két, 16–17. század során oly sokszor egymással szemben álló, hadjáratokban egymást támadó állam rendisége milyen kapcsolatot tartott fenn egymással. A korszak ebből a szempontból is izgalmas, hiszen korábbi történetírásunk a kapcsolatok megerősödéséből egy esetleges erdélyi támogatottságú, Habsburg-ellenes magyarországi rendiségre következtetett. A szerző e kérdésben nem foglal állást, hanem azokat a változásokat követi nyomon, amelyek a magyarországi rendiség (pontosabban annak vezetői) és az erdélyi fejedelmek közötti kapcsolatokat döntően befolyásolták. Kármán Gábor jól mutatja be, hogy míg I. Rákóczi György esetében a magyarországi rendiség legerőteljesebb alakja, Esterházy Miklós nádor ellenséges magatartása volt a döntő tényező, addig fia az új nádorral, Pálffy Pállal igen harmonikus kapcsolatot tudott létrehozni. Mindemellett II. Rákóczi György folytatta az erdélyi fejedelmek korábbi magyarországi politikáját, amely Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György nyomdokain járva az expanzió céljait követte.

A sikertelen és végső kihatásában katasztrofális következményekkel járó lengyelországi hadjárat előtti utolsó korszak az 1653 és 1656 közötti periódus. A szerző egyre fokozza a feszültséget az olvasóban, ahogy mind közelebb kerül eredetileg kitűzött kutatási témájához, a külpolitika, a katonai beavatkozás ideológiájához, az ideológiai változások leírásához. Ezek az évek az erdélyi külpolitika számára különösen aktívak és támadó jellegűek voltak. Kármán Gábor precízen ábrázolja az Erdélyi Fejedelemség szempontjából az egyik legfontosabb, háttérként, szövetségesként és egyben alárendelt „félvazallusként” is szóba jöhető Moldva és Havasalföld korabeli helyzetét. A román fejedelemségekben folytatott

hadjáratok katonai és politikai szempontból kiválóan készítették elő a fejedelemség expanzív politikáját. Kármán a kiadott források és feldolgozások alapján mutatja be az eseményeket, amelyeket talán Jakó Klára tervezett forráskiadása majd tovább finomíthat. A szerző igen izgalmas módon mutatja be ezt a több szálon futó, nagyon bonyolult diplomáciai cselszövésektől sem mentes konfliktussorozatot, amely mindkét esetben az erdélyi haderő bevonulásával végződött. A beavatkozás eredményeként a fejedelem által támogatott vajdák kerültek hatalomra, akik mindenben elfogadták Rákóczi fennhatóságát, és ezt éves adó fizetésével ismerték el. A korszak egyben igazolta Rákóczi elképzeléseit egyrészt a preventív háborúval, másrészt azzal kapcsolatban, hogy az oszmánok egy sikeres fejedelmet (hacsak nem az ő közvetlen érdekeiket húzza keresztül) támogatnak. A szerző a konkrét példákat követően tárgyalja a megelőző csapás elméletének európai elfogadottságát, valamint a korszakból fennmaradt kevés elméleti jellegű szöveg elemzésével bemutatja az erdélyi fejedelem elképzeléseit. A kérdés igen izgalmas, hiszen a jogos háború elveiben éppen ekkoriban történtek változások, de a korszak elméleti szakértői sem képviseltek egységes álláspontot. Az európai körkép mindenesetre igazolja, hogy Rákóczi – felhasználva az ekkor kialakuló elképzeléseket – külpolitikájában aktívan és igen korszerűen alkalmazta ezen elképzeléseket.

A szerző a következő fejezetben a Pálffy Pál halálával megváltozott magyarországi politikai viszonyokat veszi górcső alá. A téma kiemelten fontos az erdélyi és a magyarországi rendek politikájának együttműködő, vagy bizonyos részről együttműködésre vágyó aspektusai tekintetében éppen úgy, mint arról az oldalról nézve, hogy Rákóczi hogyan tudta helyettesíteni Pálffy, hogyan tudta azt politikailag kezelni, hogy éppen fő ellenfelét, Wesselényi Ferencet választották nádorrá. A szerző kiválóan mutatja be a korszak fő problémáit és szereplőit, illetve az erdélyi politika új magyarországi támogatói körét. Nem lehetett könnyű megállnia, hogy elmerüljön a nádorválasztás bonyodalmaiban, vagy túl részletesen mutassa be a magyarországi politikai válságot; Kármán Gábornak azonban sikerült megtartania az egyensúlyt, hogy fő témájánál, az erdélyi külpolitikai céloknál és azok hátterénél maradjon. E ponton érkezünk el ahhoz, hogy a szerző bemutassa Rákóczi lépéseit a lengyelországi hadjárat előkészítésében.

A hadjárat döntő tényezője a svéd–lengyel háború, valamint a svéd szövetség kérdése volt, melynek végeredményeként akár már ekkor sor kerülhetett volna a Lengyel Királyság felosztására. Kármán Gábor eddig ismeretlen források és a magyar történetírás számára szintúgy feltáratlan svéd szakirodalom használatával valóban új ismeretek birtokába juttatja olvasóit. Elemzése nem kötődik sem erkölcsi ítéletekhez, sem feltevésekhez, sem nemzeti sztereotípiákhoz. Forrásai alapján meggyőzően cáfolja Gebei Sándor – a szerző által elfogultnak ítélt – szemléletét, és reálisan mutatja be a svéd és az erdélyi hatalmi törekvések közös szálait. Kármán meggyőzően igazolja, hogy az összeesküvés-elmélet, ami alapján a svéd királyt az erdélyi fejedelem becsapásával vádolták, nehezen tartható. Ez pedig igen fontos, mivel a magyar történeti tudat igen sok esetben csapta be

realitásérzékünket azzal, hogy minden balul sikerült vállalkozás vagy történeti esemény során másokat vádolt a balsiker okozásával. A fejezet kiválóan mutatja be a tárgyalások folyamatát, de két megjegyzést mindazonáltal tenni kell: egyrészt hiányoltam, hogy az Oszmán Birodalom reakciói, illetve az erdélyi–oszmán tárgyalások bemutatására (ismerve azok hatásait) nem került sor. Másrészt a Lengyelország felosztására tett javaslatok térképes megjelenítése nagy előnye a kötetnek, de az probléma, hogy hiányzik a térkép címe.

A kötet utolsó fejezete a felekezet kérdésének az erdélyi külpolitikában betöltött szerepét, illetve főként annak változásait járja körbe. A szerző a lengyelországi hadjárattal kapcsolatban született és fennmaradt memorandumokat, illetve Comenius köréhez kapcsolódva Constantin Schaum követségének indokait és következményeit vizsgálja. Kármán Gábor végkövetkeztetésében egyértelműen megállapítja, hogy II. Rákóczi György külpolitikáját tekintve lemondott arról, hogy apjához hasonlóan a felekezeti elemeket erőteljesen, szinte kizárólagosan használja. Az európai politika tendenciáihoz alkalmazkodva az erdélyi külpolitikában is háttérbe szorult a felekezeti elem, amelyet csupán legitimációs célokra használtak.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Kármán Gábor hiánypótló művet alkotott, amelyben olyan izgalmas kérdéseket tisztáz, amelyek az Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeinek sorsát döntően meghatározták. A szerző által feltárt új és kiadott források, illetve azok a feldolgozások, amelyek segítségével a kialakult külpolitikai helyzetet be tudta mutatni, a monográfiát egyedülálló feldolgozássá avatják. A kötet nagy forrás- és információbázison alapul, a szerző nagyon jól kombinálja az események pontos bemutatását a politikai háttér feltárásával és a szövegelemzéssel. Kármán Gábor szakított azzal a szemlélettel, amely a hiányzó forrásokat olyan megérzésekkel pótolja, melyek egy-egy személyiség vélt jellemhibájával vagy összeesküvés-elméletekkel magyarázzák a történeti problémákat és eseményeket. A magyarországi történetírás a kora újkor tekintetében nem bővelkedik külpolitikai témákban. Kármán Gábor könyve kiemelkedő példája annak, hogyan lehetne és kellene ilyen alap kutatásokat tartalmazó elemzéseket és feltárásokat közzétenni.

H. Németh István